

PREDROMANSKI PLETENINI IZ BATUJ

• Emilijan Cevc

Ob številnih spomenikih pleteninaste ornamentike, ki so se nam ohranili na Koroškem — kar 20 jih je doslej znanih¹ — smo bili lahko res začudeni, da nam ozemlje osvobojene Slovenije, ki je bilo v času okoli preloma tisočletja sestavni del frankovske države in v sklopu njene Furlanske in Vzhodne marke, ni ohranilo, razen kamna v Slivnici pri Mariboru,² nobenega spomenika te vrste. Temu se človek toliko bolj začudi, če pomisli da je prav na nekdanjih kranjskih in južnoštajerskih tleh, torej na ozemlju južno od Drave, bilo glavno torišče oglejske cerkvenopolitične akcije med Slovenci in bi torej prav tu upravičeno pričakovali še večjo gostoto tovrstnih spomenikov kakor pa na Koroškem, ki je po l. 811 z vsem, severno od Drave ležečim ozemljem cerkveno pripadala salzburški nadškofijski oblasti. Načrtno topografsko raziskavanje terena in načrtno arheološko izkopavanje bo nedvomno odkrilo še nove priče plastične tvornosti zgodnjega srednjega veka na tem ozemlju.

Nedavno pa me je stud. theol. Lojze Vetrih opozoril, da v njegovi rojstni vasi, v Batujah v Vipavski dolini, hranijo v neki hiši (vulgo »pri Možinovih«) kamen, okrašen s pleteninastim ornamentom. Našli so ga, ko so podirali domače kamenito ognjišče. Ko sem si kamen ogledal, sem bil res prijetno presenečen,³ še bolj pa, ko sem v isti vasi naletel še na drug fragment pletenine, ki je še zdaj vzdignjen nad stensko omarico v kuhinji pri Lipovževih, h. št. 61.

¹ K. Ginhart, Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten, Carinthia I, 1942, str. 112—167.

² F. Stelè, Predromanski ornament iz Slivnice, Razprave Slovenske Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Filozofsko-filološko-historični razred, 1944, str. 347—363.

³ Zdaj je shranjen v oratoriju batujske župne cerkve.

Obe plošči sta izklesani iz belega marmorja, le da je druga prebeljena in tako okajena, da ne kaže več iste barve kot prvi kos.

»Možinova« plošča je trapezne oblike, predstavlja pa le odlomek večje plošče. Fragment je debel 9,8 cm; daljša stranica mu meri 45,5 cm, krajša 38,5 cm, širok pa je 23,5 cm. Zadaj je kamen popolnoma gladek in izlizan, spredaj pa je okrašen z značilnimi »starohrvatskimi« motivi, izvedenimi v tehniki stranskega zareza. Ne, ker bi to morda ustrezalo prvotni

»Možinova« plošča

legi fragmenta, ampak zaradi lažjega opisa, si položimo ploščo podolž na njeno krajšo stranico — tako kot jo kaže tudi naša reprodukcija — in tako dogovorno govorimo o njenem spodnjem in zgornjem, levem in desnem delu.

Spodnji dve petini plošče sta izpolnjeni z na prvi pogled nejasnimi motivi, ki se za okrog 0,5 cm dvigajo iznad gladkega ozadja. Prav na sredi ploskve vidimo motiv, ob katerem bi najprej pomislili na nekak rustificiran, raztegnjen jonski kapitel: gre za širok, gladek pas, ki se na vrhu razceplja v dve polovici, ki se nato polžasto zavijata navzdol; levi zavoj delita dve ostri brazdi v tri trakove, desni pa je gladek in malo nižjega reliefa. Levo od tega motiva so prav nad odlomom plošče nanizane tri trotračne, proti levi strani polžasto zavite kvake, nad njimi pa se od levega odloma izteza na dolgem, golšasto nabreklem vratu glava nekake ptice, ki se z jasno naznačenim kljunom dotika srednje polžaste kvake pod seboj. Verjetno prehaja na skrajnem levem koncu vrat že v ptičje telo, trikoten odlom v levem spod-

njem oglu pa bi utegnil biti preostanek nekdanje ptičje noge, če seveda ni morda le sled četrte kvake. Teme ptičje glave je izoblikovano v ostrem loku, njeno oko pa je skoraj trikotna vdolbina; od očesa proti levi se vleče lahna zareza, ki pa je nastala najbrž nehote, kajti dleto je udarjalo v lahnem loku na to črto in vzdolž njene smeri, pri tem pa je odbilo najbrž neko žilo, ki je na tem mestu potekala v kamnu. Ploskev desno od »kapitela« je prazna, le pod voluto zaznamo dve vzporedni črti, katerih pomen pa je nejasen.

Reliefni rob, prisekan proti spodnjemu delu navpično, proti zgornjemu pa poševno, deli opisano ploskev od zgornje, okvirne, ki se navzven spet končuje z 2,8 cm širokim, pridvignjenim robom, med obema pa se nad poglobljenim, 11 cm širokim ozadjem razvija niz iz trotračnih, prepletajočih se osmic (Achtergeflecht), ki jim relief dosega višino 0,5 do 0,6 cm. Ohranjenih je v celoti še 11 zavojev, na vsaki strani pa še po pol zavoja.

Preden si poskusimo razložiti motiviko prve plošče, si oglejmo še

»Lipovžev« ploščo. Tudi ta je le fragmentiran ostanek večjega kosa in podolžne oblike. Po dolžini meri v sredi 57 cm (v liniji, v kateri odlom na levi strani v kotu izstopa; pri opisu vzemimo spet dogovorno »zgornji« in »spodnji« del, tako kot kaže slika); zgornja stranica meri 55 cm, spodnja pa 51 cm; širina znaša 16,5 cm.

Tudi dekoracija te plošče nam kaže pleteninasto motiviko ter je prav tako izvedena v stranskem zarezu kot pri »Možinovi« plošči. Po vsej dolžini deli ploščo po sredi vrvičasto nabrazdan trak. Nad njim je nanizana vrsta kvak, zasukanih v levo stran, ki se jim spodaj širše, nažlebljeno steblo oži z zarezo vred navzor proti vrtincu. Polžasto zavita glavica je ploščata, njeno jedro tvori poln krog brez votlega očesca. Spodnji del pa izpolnjuje trotračna pletena kita, katere trakovi so polkrožnega prereza. Kvak je ohranjenih še 7 in pol, od kite pa osem celih in na vsaki strani še po pol vozla. Pod kito poteka na spodnjem robu plošče pridvignjen rob, ki je na levi strani in v sredini odkrušen.

Nad tem fragmentom je v isti hiši vzidan še kamen, ki moli iz stene kakor velika, ožja polovica jajca; premer mu znaša

okrog 13,5 cm. Neznano je, kaj naj bi pomenil, verjetno pa je bil najden obenem z opisano ploščo in pietetno vzdan v steno.

Za osrednji motiv »Možinove« plošče smo rekli, da je sličen kapitelu. Toda pri še tako rustikalni izdelavi bi bil kapitel označen vsaj še s prstanom pod seboj, tega pa na našem reliefu iščemo zaman. Po vsej verjetnosti imamo opravka z enim od krakov križa, ki se je raztezal v osrednjem delu nekdanje celotne plošče ter so se mu kraki na koncih volutasto razcepljali.

»Lipovževa« plošča

Podobnih primerov bi lahko našteali mnogo, opozorim naj pa le na križ na Višeslavovi krstilnici iz Nina v zagrebškem Arheološkem muzeju (prej v Benetkah) iz časa okoli l. 800⁴; od italških primerov naj spomnim na križe na pregradni plošči iz S. Sabina v Rimu iz 9. stol.⁵, na ploščo v rimski cerkvi S. Maria in Cosmedin in na ploščo v Cisanu⁶ iz 2. polovice 8. stoletja. Prav relief iz S. Sabine pa bi nam morda lahko osvetlil tudi nejasni pomen polžastih kvak pod ptičem ob križu: morda gre za ostanek pre-

⁴ Lj. Karaman, *Iz kolijevske hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, sl. 50.

⁵ *ibid.* sl. 85.

⁶ E. Schaffran, *Die Kunst der Langobarden in Italien*, Jena, 1941, tab. 33c in 33b. Čeprav knjiga sicer ni priporočljiva, se je poslužujem zaradi bogatega ilustrativnega gradiva.

stiliziranega rastlinskega motiva, drevesa? V S. Sabini imamo ob križih nekake smreke, enako na plošči v muzeju v Sirmionu⁷ in v Čedadu na plošči s Kalistovega baptisterija⁸. Sam po sebi ni motiv kvak nič nenavadnega; razvil se je iz antičnega »tekočega psa« ter se kot okvirni motiv na pleteninastih spomenikih pogosto pojavlja⁹ — kot takega ga srečamo tudi na batujski »Lipovževi« plošči! Vendar pa je na »Možinovi« plošči funkcija tega motiva nedvomno drugačna in nesamostojna. Pač pa je ptičja figura popolnoma razumljiva. Tu gre za starokrščanski simbol duše, ki v podobi ptiča pije iz studenca (vrča) milosti, zoblje grozd itd. V našem primeru najbrž kljuje neke sadove, rastoče ob križu. Naj navedem spet le nekaj analognih primerov: relief pri sv. Janezu v Lateranu¹⁰ in že zgoraj omenjeni plošči s čedadskega baptisterija in iz S. Maria in Cosmedin; pri zadnjem primeru pijeta dva pava iz vrčev, stojećih na ramenih križa itd.

Tudi osmičasti preplet, ki smo ga našli na okviru našega reljefa, v pleteninasti ornamentiki ni neznan, dasi nastopa redkeje in navadno v bolj komplicirani obliki dveh recipročno se prepletajoćih osmičastih vzorcev. Takega srečamo n. pr. na plošči iz S. Lorenza v Veroni,¹¹ v samostanski cerkvi v Schännisu v vzhodni Švici;¹² na Blazijevem sarkofagu v spoletskem muzeju¹³ pa je sestavljen prepletajoći se pas le iz trakov, medtem ko nastopa na fragmentu iz Brescie¹⁴ celo enotračno. Tudi starohrvatsko gradivo ga pozna. Najdemo ga na odlomku v ulici za cerkvijo sv. Bartola v Dubrovniku¹⁵ in Radić domneva, da izvira morda iz cerkve sv. Štefana ali iz malo znane cerkve sv. Apostolov v Dubrovniku. Na splitskem reljefu starohrvatskega kralja nastopa kot njegov vrhnji zaključek¹⁶ in N. Z. Bjelovučić¹⁷ ga omenja tudi pri kraljevem dvorcu v Ninu. Prepričan, da na-

⁷ ibid. tab. 21a.

⁸ ibid. tab. 30a.

⁹ Lj. Karaman, Iz kolijevske... c. c.

¹⁰ Tu nastopajo ob pticah tudi ovce. E. Schaffran, o. c. tab. 26.

¹¹ ibid. tab. 18b.

¹² ibid. tab. 66b.

¹³ ibid. tab. 64d.

¹⁴ ibid. tab. 21b.

¹⁵ F. Radić, Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku, Starohrvatska prosvjeta III. Knin, 1897, str. 27, sl. str. 26.

¹⁶ Lj. Karaman, Iz kolijevke... o. c. str. 114, sl. 120.

¹⁷ Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb, 1929, str. 40.

stopa osmičasti motiv vedno v zvezi s kakim kraljem,¹⁸ sklepa Bjelovučić, da naj bi bil to simbol hrvatske narodne dinastije — misel, ki spada seveda v kraljestvo prebujne domišljije. Pač pa me je dr. Lj. Karaman opozoril, da je osmičasti motiv pogost na freskah koptskih cerkva. W. Holmquist¹⁹ je skušal dokazati, da je prav koptska ornamentika preko irskih rokopisov iz mozaičnega okrasja v Teoderikovi palači in v cerkvi S. Vitale v Ravenni odločilno vplivala tudi na nastanek pleteninaste ornamentike. Prav osmičasti niz res začudo spomni na motive koptskih fresk in tkanin, v Ravenni pa ga ne najdemo.²⁰ Po dr. Karamanovem mnenju Mediteran koptskih elementov ni mogel sprejeti naravnost iz Egipta — arabska invazija je l. 642 potegnila med njima močno pregrado — ampak preko irskih menihov. n. pr. iz samostana Bobbio.

Manj problematična je motivika »Lipovževe« plosče. Za kvake smo že zgoraj ugotovili njih pomen in izvor. Pleteninasta kita se prav tako zelo pogosto pojavlja — omenim naj le Kalistov baptisterij v Čedadu! — in vrvičasti trak srečamo že v 8. stoletju na lokih istega baptisterija. Ta primer je tem dragocenejši, ker nam obenem tudi pove, da je vrvičasti motiv pravzaprav nadomestilo za biserni okvirni niz, saj nastopa pogosto ali s tem skupno ali pa na mestu, na katerem se na drugi stranici baptisterija pojavlja biserni niz.²¹

Toda kdaj sta batujaska reljefa nastala in od kod izvirata?

Po ysem povedanem je jasno, da gre za izdelek »karolinško-italske državne umetnosti poljudne smeri«, kot jo je označil ob sintezi vseh dosedanjih mnenj dr. F. Stelè,²² saj je »nedvomno italaska po svojem poreklu in značaju, karolinška pa po času in obsegu največje razširjenosti«. Iz Italije, kjer se je izoblikovala

¹⁸ Dubrovniški relief naj bi po njegovem mnenju krasil kraljevi sedež ali kako kraljevo spominsko ploščo v cerkvi Sv. Štefana, ki naj bi jo okoli srede 10. stoletja postavila kralj Stjepan in kraljica Margareta.

¹⁹ Kunstprobleme der Merovingerzeit, Stockholm, 1939.

²⁰ Lj. Karaman, Problemi umjetnosti ranoga srednjeg veka, Časopis za hrvatsku poviest, Zagreb, 1943, zv. 3, str. 269.

²¹ C. Cecchelli, I monumenti del Friuli dal secolo IV all' XI, I, Milano-Roma, 1943, tab. XI.—XV.

²² Predromanski ornament iz Slivnice, o. c. str. 354. Tu avtor našteva tudi številne dosedanje teorije o izvoru in pomenu te umetnosti in navaja izčrpno literaturo.

v 8. stol., se je razširila v vzhodnoalpske dežele, v južno Nemčijo, v Švico in nekoliko variirana celo v Francijo, Anglijo, severno Španijo in Katalonijo, na vzhodu pa je preko Istre in Dalmacije prodrla na Hrvatsko in v bosansko-hercegovski predele. Toda v primeri z večino hrvatskih, italških in celo koroških spomenikov opazamo na batujskih ploščah močne rustikalne poteze, ki nas v bližini oglejskega kulturnega centra preseenečajo. Fini zaključek krakov križa, ki navadno prehaja v elegantni valovnici v voluto, je pri nas kar nerodno razcepljen; ptičje telo je izgubilo običajne mehke obrise, prepletena osmica se je iz dvojnega, regularnega recipročnega vzorca zreducirala na en sam preplet, ki je izgubil ritmično mero in strogost, kakršno smo srečavali na tujih primerih, ter se je raztegnil v neenakomerno razporejene vozle. Toda tudi v teh se je nekdanja, mehko zaobljena forma spremenila v oglato, kar trikotniško. Tudi kvake na »Lipovževi« plošči so izgubile finost, ki odlikuje ta motiv v njegovi klasični fazi. Če upoštevamo, da vlada v 9. in 10. stoletju v pleteninasti ornamentiki jasna, stroga in simetrična razporeditev, ki pa začena v 11. stoletju usihati ter se umikati neorganski medsebojni povezanosti motivov, potem moramo naš ornament pripisati že kasni dobi pletenine, to je 11. stoletju. Tudi pojav ptice priča v prid naše datacije. Živalski motiv, ki se v klasični fazi te umetnosti, zlasti v 9. stol., izživlja često le v dekorativni funkciji, dobi ob nje dozorelosti spet svojo prvotno simbolično vsebino, hoče spet poučevati.²³ In naša ptica je bila gotovo več kot samo okras.

Pa tudi tehnična stran izdelave priča o propadanju delavniške kvalitete. Poleg že omenjenih rustifikacij naj opozorim še na to, da zdaj rame križa ni več trotračno prepleteno, ampak popolnoma gladko; da je ptičje telo golo, brez običajno nakazane perja itd. Čeprav moramo tudi v klasični dobi pletenine računati z bolj ali manj izurjenimi mojstri, vendar nas ves značaj batujskih reljefov prepričuje o njih kasnem nastanku, o čemer bi pričali tudi okrogli zaključki polžastih kvak.²⁴

²³ L. J. Karaman, Iz kolijevke... o. c. str. 112.

²⁴ Tudi dr. L. J. Karaman, ki sem mu poslal fotografijo batujskih kamnov, jih datira v kasno razdobje; za vse podatke mu dolgujem iskreno zahvalo.

Po tradiciji izvirata oba reljefa iz stare cerkvice sv. Jurija, o kateri poroča župna kronika,²⁵ da je stala nekoč v bližini Huha ter so jo podrli l. 1726, ko so sezidali sedanjo župno cerkev sv. Ane.²⁶ Okoli cerkve sv. Jurija je bilo baje svoje dni tudi pokopališče. V temeljih cerkve so našli menda še prazen grobek oltarnega relikviarija, na pokopališču pa rimski novец z napisom IMPER. TIBERIVS in IDIBVS MARTII na drugi strani.²⁷ Kamenje stare cerkve naj bi porabili pri zidavi nove cerkve sv. Ane, delno pa so ga raznesli ljudje. Tako sta se nam v privatni hiši ohranila tudi naša fragmenta.

Kraj, kjer je stala cerkvice sv. Jurija, se še danes imenuje »Pri sv. Juriju« in leži zahodno od Batuj na spodnjem delu hrbtiča nad potokom Konjščakom. Ledinska imena ob njegovih mejah se glase: na vzhodni strani Japne, na jugu Jelše, na zahodu pa Gmajne. Zemljišče, kjer naj bi stala cerkev, je bilo nekoč last družine Lipovž, kar bi nam še potrdilo izvor kamna, ki je pri Lipovževih še danes ohranjen... Danes je lastnik zemljišča Ivan Birska iz Batuj (št. 7), malo više ležeča parcela pa je v lasti družine Krušič — vulgo Kovač. Prostor, kjer naj bi stala cerkev, je danes pokrit delno s travo, delno pa je zasajen z vinogradom, točnejša lokalizacija pa je brez kopanja nemogoča. Petinosemdesetletni Anton Krušič mi je pripovedoval, da so Lipovževi pri kopanju vinograda pred kakimi 50 leti našli človeško čeljust, na »Kovačevi« parceli pa »star sold«. Ta poročevalec trdi, da je stala cerkev sama na travniku pod vinogradom. Sedeminosemdesetletni Filip Vetrih pa se spominja, da so Lipovževi našli temeljne kamne že v vinogradu in da so to kamenje porabili pri zidanju novejšega oratorija župne cerkve... Pri celotnem položaju pa ne smemo prezreti tudi možnosti zemeljske erozije.

Že patrocinij sv. Jurija dokazuje, da je bila porušena cerkev lahko zelo zgodnjega izvora. Ne daleč od tod, malo nad Huhovim mlinom, se imenuje neka senožet »Na Oštariji«, ki naj bi dobila ime po rimski obcestni taberni. Tod mimo, torej blizu naše cerk-

²⁵ Parochia Batuje, Folium Periodicum Archidioecesis Goritiensis, Gorica, 1882, str. 5 in 14.

²⁶ Cerkev sv. Ane je stala na sedanjem mestu že v srednjem veku. Prezbiterij srednjeveške cerkve — v njem so bile lani odkrite freske iz ca. 1480 — tvori zakristijo današnje cerkve.

²⁷ Parochia Batuje, o. c. str. 5. Ker novец ni več ohranjen, seveda ne morem nekoliko nenavadnega napisa več kontrolirati. Morda ga je kronist napačno bral?

ve, toda reliefno nad njo, je namreč po vsej verjetnosti potekala stara rimska cesta, katere sledovi se v batujski okolici še vidijo na Ravnah in pri vasi Selo. To naj bi bila cesta, ki je potekala od Aquileje čez Sočo (pri Majnici — Pons Sontii) na Sovodnje, mimo današnjega mirenškega pokopališča do mosta čez Vrtojbo in ob vznožju Vrtojbinskega hriba proti Bukovici in Volčji dragi; ker je bil svet ob reki Vipavi močvirnat in zato za cesto neprimeren, se je cesta rečni dolini ognila ter se usmerila po hrbtu ob njeni severni strani, tako da je šla od Volčje drage najbrž na Vogrsko za potokom Vogrščkom proti Bujam ter dalje mimo sv. Križa proti Ajdovščini...²⁸

Vsa ta tradicija nam dovoljuje sklep, da imamo pri naši cerkvi opraviti s srednjeveško kontinuiteto antičnih postojank v bližini stare rimske ceste. Tudi ime Batuje še kaže na pred-slovanski izvor. Srednjeveška viša »Litterae Petri Dandoli« in »Vitae patriarcharum Aquilejensium«, nastala v 15. in 16. stoletju, imenujeta za čas kmalu po l. 1086 Batuje »Buttaria« oz. »Buttavia«.²⁹ To ime pa spominja na romanski izvor n. pr. od lastnega imena »Buttavos«, kakor domneva dr. J. Kelemina.³⁰ Slično kot bližnji Vrtovin, Ozeljan ali Solkan bi torej tudi ime Batuje kazalo, da so ga novonaseljeni Slovenci prevzeli še od staroselcev.

Verjetno je, da je torej naselbina oz. njena okolica dobila že v zgodnjem srednjem veku svojo cerkev, katere kamenita oprema je bila okrašena s pleteninasto ornamentiko. In najdena kamna sta ostanek te opreme; »Možinov« je verjetno fragment oltarne pregrade. Celotno ploščo moramo rekonstruirati najbrž v kvadratno ali pravokotno obliko. Uokvirjal jo je osmičast preplet, čez notranje polje pa se je raztezal križ, ki ga je spodaj na vsaki strani flankirala po ena ptica. Ker ni verjetno, da bi ptici viseli z glavama navzdol, si moramo naš fragment pač zamisliti vstavljen nekje v sredini levega dela plošče, tako da sta ptici zrla navzgor. Da bi stali ptici vodoravno na ramenu križa, kakor n. pr. na plošči iz S. Maria in Cosmedin, ter bi bil

²⁸ S. Rutar, Rimske ceste po Vipavski dolini in po Krasu, Koledar za goriško nadškofijo za l. 1897, Gorica, 1896, str. 157 ss.

²⁹ F. R. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, III. Ljubljana, 1911, št. 385. Vira naštevata posestva, ki naj bi jih podaril oglejski patrijarh Udalrik I. samostanu v Rožacu.

³⁰ Za to ustno razlago se mu toplo zahvaljujem.

torej naš fragment vrhnji del celote, se mi ne zdi verjetno; v tem primeru bi namreč pričakovali simetrično postavljeno ptico tudi na »desni« strani križa — ta pa je prazna.³¹

»Lipovževa« plošča pa je po vsej verjetnosti le fragment nekega okvirnega kosa.

Možno je, da bi arheologova lopata razkrila še ostanke temeljev in pokopališča okoli tega mikavnega zgodnj srednjeveškega objekta ter tako razkrila še kako doslej nejasno vprašanje.

SUMMARY

At Batuje in the Valley of Vipava (Slovene Littoral) two fragments of stone with basketry design originating from the destroyed church of St. George in the surroundings of Batuje were discovered. Iconographically, the first one is a fragment of a plate decorated by a cross with birds at its sides; a special attention is to be paid to the 8 loop interlacing which is reminiscent of Coptic patterns. The second stone represents only a frame motive composed of snail-like curves, a corded belt and a plait underneath. The loosened organization of the ornament, the lack of symmetry and rhythm, and the rusticized technique are the proof of its late origin, so that we must range the two fragments probably into 11th century when this »Carolingian-Italian art with popular tendency« (F. Stelè) has already passed its classical stage.

The church of St. George was situated near the former Roman highway Aquileia—Pons Sontii (Majnica)—Sovodnje—Volčja draga—Vogrsko—passing Batuje—Ajdovščina. Therefore we may conclude that, while that church was being built, there was a continuity of the antique population.

³¹ Pogosto najdemo na tem prostoru rosetne motive. Pri nas tudi ti manjkajo.